

آسیب‌های کرونادر حوزه زیارت و راه‌های برون رفت از آن

حافظ نجفی

چکیده

شیوع ویروس کرونا در جهان موجب تحولات زیادی در عرصه‌های مختلف زندگی مردم شد. یکی از پیامدهای آن، اعمال محدودیت و سپس تعطیلی مراکز مذهبی - از جمله مساجد، نمازهای جمعه و جماعت، زیارتگاه‌ها و بقاع متبرکه و تعطیلی مراسم جهانی حج - است. با توجه به نقش مثبت مراکز دینی و مراسم‌های مذهبی در آرامش روحی و روانی مردم، ارتباطات مثبت و آگاهی‌های اجتماعی، رونق گردشگری و نتایج مثبت اقتصادی، ضرورت دارد این پیامدها بررسی، و راهکارهای عملی در خصوص بازگشایی آن مراکز با رعایت اصول بهداشتی ارائه گردد.

در این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی، آسیب‌های ناشی از ویروس کرونا در خصوص حج و زیارت و راه‌های برون رفت از آن با استفاده از تعالیم دینی و توصیه اولیای الهی در خصوص انجام مناسک حج و مراسم مذهبی در شرایط خاص بررسی می‌گردد. برآیند این تحقیق نشان می‌دهد با رعایت قاطع و همه‌جانبه دستورالعمل‌ها و اصول بهداشتی در خصوص پیشگیری از شیوع کرونا می‌توان همه مراکز اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی

و مذهبی از جمله مساجد، مصلی‌ها و زیارتگاه‌ها را به روی مردم باز کرد و با روش‌ها و مدل‌های صحیحی که در این مقاله ارائه شده، حج و زیارت را انجام داد؛ مشروط بر اینکه اراده جدی متولیان، مدیریت علمی و آگاهی‌بخشی اجتماعی در زمینه پیشگیری از گسترش کرونا و دیگر امراض، به صورت همه‌جانبه و قاطع وجود داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: آسیب، کرونا، حج و زیارت، راهکار.

با پیدایش ویروس کرونا در شهر ووهان، ابتدا در چین و سپس در مدت کمتر از چهار ماه در کل جهان گسترش یافت. این ویروس تاکنون آثار و پیامدهای متفاوتی به دنبال داشته است که جای تأمل و بررسی دارد. بدترین پیامد آن، گرفتار شدن بیش از یازده میلیون نفر به این ویروس، و جان باختن بیش از نیم میلیون نفر انسان در سراسر جهان تا زمان نگارش این مقاله است. شیوع این ویروس در سطح جهان و عالمگیر بودن آن، که یک امر بی سابقه است (ایکنا، اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۳۸۸۶۱۳۱)، باعث داغدار شدن هزاران خانواده، تعطیلی کسب و کارها و مراکز عبادی، علمی و آموزشی و مختل شدن زندگی عادی مردم شده است. یکی از پیامدهای شیوع کرونا در ایران و دیگر کشورهای اسلامی محدودیت و سپس تعطیلی مساجد، زیارتگاه‌ها، حرم پیامبر اسلام ﷺ و ائمه معصومین علیهم السلام و مسجدالحرام و همچنین تعطیلی حج و عمره بوده است.

تجمعات و مناسک دینی - از جمله مجالس و عظم و مراسم دعا در منازل، تکایا، مساجد، حرم‌ها و زیارتگاه‌ها و نیز مراسم ایام محرم و صفر، فاطمیه و ماه مبارک رمضان و ... - بخش مهمی از سلامت جامعه ما را تأمین می‌کند؛ زیرا این نوع برنامه‌ها و گردهمایی‌ها، علاوه بر جنبه کاملاً دینی و معنوی‌شان، پاسخگوی انواع گوناگونی از احساسات هستند؛ از احساسات هیجانی و حماسی و مبارزه‌جویانه گرفته تا احساس نیاز به همنشینی با دوستان و رفقا و همکاران که در نوع خود باعث آرامش و نشاط معنوی است. بر اساس نظرسنجی‌ها، بسیاری از زائران حضور در حرم‌های مطهر معصومین علیهم السلام و شرکت در مراسم‌های مذهبی را باعث آرامش روحی و انس و الفت اجتماعی می‌دانند و آن مجالس مهم‌ترین مآمن و پناهگاه معنوی برایشان به شمار می‌آید (عسکری، ۱۳۹۶ش، ص ۵۷؛ باشگاه خبرنگاران جوان، بهمن ۱۳۹۶، کد خبر: ۶۴۳۴۸۷۵).

برابر تحقیقاتی که صورت گرفته با شیوع کرونا و آغاز قرنطینه، میزان اختلافات خانواده‌ها و گسست اجتماعی (ایرنا، اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۷۱۹۱۹)، ناراحتی‌های روحی و

روانی و افسردگی مردم (ایسنا، ۸ اردیبهشت ۱۳۹۹ کد خبر: ۹۹۰۲۰۷۰۵۰۹۱) رو به افزایش نهاده است. یکی از راه‌های کاستن از آلام ناشی از ویروس کرونا و رسیدن به آرامش روحی و نشاط اجتماعی، حضور در مساجد و مراسم‌های مذهبی، خصوصاً حضور در زیارتگاه‌ها است. بدین جهت تعطیلی مراکز مذهبی، خصوصاً مساجد و زیارتگاه‌های معصومین علیهم‌السلام، به تنهایی آسیب جدی به روح و روان مؤمنان وارد می‌کند.

وقتی کرونا در ایران شیوع پیدا کرد و موضوع قرنطینه و تعطیلی مراکز مذهبی مطرح شد، مردم به صورت عام و متولیان به طور خاص عکس‌العمل منفی نشان دادند (عصر ایران، ۱۰ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۷۱۶۳۵۷). حتی برخی آن را طرحی برای مقابله با تعالیم دینی و ارزش‌های معنوی از سوی دشمنان قلمداد کردند (ایرنا، فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۳۵۲۰۰) اما با توجه به دیدگاه رهبر معظم انقلاب مبنی بر ملاک عمل بودن نظر مسئولین بهداشت و درمان کشور در این زمینه (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، ارتباط تصویری با ستاد ملی مبارزه با کرونا، ۲۱ اردیبهشت ۱۳۹۹)، مراجع، اساتید و علمای شاخص حوزه نیز توصیه پزشکان را در این زمینه حجت دانستند (جامعه خبری تحلیلی الف، ۸ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۳۹۸۱۲۰۷۱۷۰)؛ از این رو آستان‌های مقدس حضرت امام رضا علیه‌السلام و حضرت معصومه علیها‌السلام و عبدالعظیم حسنی علیه‌السلام، تبعیت خود را از این دستورالعمل اعلام داشتند (عصر ایران، ۱۰ اسفند ۱۳۹۸ کد خبر ۷۱۶۳۵۷). (دیار آفتاب، ۱۵ اردیبهشت ۱۳۹۹) و مساجد تعطیل، و اقامه نماز جمعه در مراکز استان‌ها و اکثر شهرستان‌ها متوقف شد. (ایرنا، فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۳۵۲۰۰؛ روزنامه دنیای اقتصاد، اسفند ۱۳۹۸، شماره خبر: ۳۶۳۷۱۱۰). مسئولان عراقی نیز اعلام کردند: «زیارت عتبات عالیات بعد از رفع بحران کرونا امکان‌پذیر است» (مشرق، ۲۷ فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۱۰۶۲۰۵۲). همچنین عربستان سعودی طواف حول کعبه (مشرق، ۱۵ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۱۰۴۸۸۷۳). و سپس نماز جماعت مسجدالحرام و مسجدالنبی در ماه رمضان را تعطیل کرد (خبر آنلاین، ۲ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۱۳۷۹۳۳۰؛ سایت یورونیوز فارسی، ۲۰۲۰/۰۲/۲۷). این رخداد از دیدگاه برخی صاحب‌نظران، پدیده‌ای بی‌سابقه بود که برای اولین بار در طول تاریخ اتفاق می‌افتاد (خبر آنلاین، ۱۵ اردیبهشت ۱۳۹۹).

۱. آسیب روحی و روانی

یکی از آسیب‌های شیوع ویروس کرونا و محدودیت یا قطع روابط اجتماعی و زندگی در قرنطینه، افسردگی افراد جامعه است. تحقیقات نشان می‌دهد که قرنطینه و رعایت فاصله اجتماعی در زمان شیوع بیماری‌های همه‌گیر، احتمال ابتلا به بیماری‌های روحی و روانی را افزایش می‌دهد. برخی از کارشناسان مدعی‌اند: «یافته‌ها و مطالعاتی که روی مردم عادی انجام شده است، نشان می‌دهد شیوع کرونا و قرنطینه موجب وحشت‌زدگی، اضطراب سردرگمی و عصبانیت، ناامیدی، فرسودگی و در نهایت افسردگی می‌شود که تمام گروه‌ها را درگیر کرده است» (ایسنا، ۸ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۹۹۰۲۰۷۰۵۰۹۱).

نتایج پژوهش‌هایی که در هفته‌نامه پزشکی لنست (یکی از معتبرترین نشریات پزشکی) منتشر شده است، حکایت از این دارد که افراد قرنطینه شده، در معرض ابتلا به افسردگی، اضطراب، اختلال در خواب و اختلال استرسی پس از آسیب روانی هستند. هراس از ابتلا به بیماری همه‌گیر، احساس استیصال، بی‌حوصلگی، نگرانی از پیامدهای اقتصادی شیوع بیماری همه‌گیر و نگرانی از قحطی، از جمله عواملی هستند که احتمال آسیب‌های روانی در دوران قرنطینه یا رعایت فاصله اجتماعی را افزایش می‌دهند. حتی افرادی که سابقه ابتلا به بیماری‌های روحی و روانی ندارند نیز به اندازه دیگران در معرض اختلالات روانی ناشی از قرنطینه، کاهش روابط اجتماعی و اختلال در روند عادی زندگی خود هستند (یورونیوز فارسی، ۲۳ / ۰۳ / ۲۰۲۰).

در چنین فضای نامناسبی که ویروس کرونا جهان را درگیر خود کرده و از کشته‌ها پشته ساخته است، مردم نیاز شدیدی به تقویت عاطفی و معنوی دارند. معاون پژوهشی سازمان نظام روانشناسی و مشاوره کشور در پاسخ به سؤالی درباره چگونگی کاهش تهدیدهای روانی ناشی از کرونا گفت:

به طور کلی و فارغ از درمان‌های کلینیکی، در ایام پس از کرونا باید با تمرکز

بر عوامل مهمی، مانند تقویت جو عاطفی خانواده و حمایت خانوادگی، بر کاهش اثرات و آسیب‌های روانی با استفاده از پتانسیل خانواده تمرکز کرد. البته زمینه‌سازی برای گسترش رویکردهای مبتنی بر سلامت معنوی و یاددهی روش‌های آرام‌سازی و شایستگی هیجانی، می‌تواند به نوعی ابزاری در اختیار افراد قرار دهد تا بر وضعیت روانی خود تسلط یابند. (ایسنا، ۸ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۹۹۰۲۰۷۰۵۰۹۱).

مصدق واضح و عینی تقویت معنوی در جهت مقابله با چنین آسیب‌هایی، حضور در اجتماعات دینی است. کسانی که احساس کمبود و خلأ در زندگی خود دارند، خصوصاً شیعیان که دارای باورهای عمیق مذهبی هستند، با سفر به شهرهای زیارتی و حضور در اماکن مذهبی به آرامش می‌رسند. جاهایی مثل مساجد و حرم‌های معصومین علیهم‌السلام و مجالس دعا و نیایش - که مکان‌های ارتباط قلبی با آفریدگار یکتا و عبادت خداوند و توسل به اولیای الهی است - آرامش‌بخش روح‌های خسته و آسیب‌دیده از ناملایمات روزگار هستند؛ خصوصاً زمان‌های ویژه‌ای مانند شب‌های قدر که مردم به دعا و نیایش می‌پردازند و خود را از بسیاری آلام روحی و فکری رها می‌کنند. زمانی که اضطراب و نگرانی و تشویش خاطر بیماری‌های فراگیر، مردم را فرا می‌گیرد و آنها به دنبال یافتن راه‌هایی برای برطرف ساختن مشکلات خود هستند، حضور در حرم‌های مطهر و زیارت اولیای الهی، به جهت اینکه عبد صالح خدا و مصداق بارز نفس مطمئنه هستند، موجب آرامش روحی و اطمینان قلبی آنها می‌شود. زائران حرم‌های مطهر معصومین علیهم‌السلام، با وجود مواجه شدن با سختی‌های راه، خستگی‌ها و احتمال خطرهای فراوان، هنگامی که خود را در حرم حجت‌های الهی می‌بینند، به آرامش بسیار خوبی می‌رسند و احساس رضایت از خود دارند. آنان، پرتویی از سکینه قلبی را در این ایام دریافت می‌کنند. گویا زیارت مراقد شریف ائمه معصومین علیهم‌السلام مرهم دردها، و التیام‌بخش آلام روان، و موجب آرامش روح آنهاست. بدین جهت این زیارتگاه‌ها، مأوا و پناهگاه درصد بسیار بالایی از مردم است. مردم در بقاع متبرکه با خداوند راز و نیاز می‌کنند و حاجت می‌طلبند و به لحاظ روحی، تخلیه و سبک می‌شوند. لذا حرم و زیارتگاه‌ها برای سلامت و تعادل دینی، اخلاقی،

روحي و رواني مردم اهميت فوق‌العاده‌اي دارد.

برخلاف برخي ديگر از كشورهاي مسلمان، در ايران زيارتگاه‌ها نقشي مهم‌تر از مساجد ايفا مي‌كنند و اهميت بيشتري دارند؛ حتي بسياري از افرادي كه نماز نمي‌خوانند، به زيارت مي‌روند؛ از اين رو شايد مجموع مراجعات سالانه جمعيت هشتاد و چند ميليوني جامعه ما به زيارتگاه‌ها به ده‌ها ميليارد بار مي‌رسد. لذا اگر اين مكان‌هاي مقدس ناگهان تعطيل شوند و اين تعطيلي‌ها ادامه‌دار باشد، تاثيراتش جدي خواهد بود و مشكلات زيادي ايجاد خواهد كرد. تعطيلي حرم‌ها عملاً مردم را از مهم‌ترين پشتوانه روحي، معنوي، عاطفي و احساس‌شان محروم، و آنها را فرسوده و دلگير مي‌كند.

مي‌دانيد كه گاهي انسان واقعاً احتياج دارد نيازها و حاجاتش را به صورت خصوصي بيان كند و نقطه اوج و كانون چنين ابراز نيازهايي در حرم‌هاي امامان و امامزادگان، به ويژه در حرم‌هاي معصومين عليه‌السلام روي مي‌دهد (خبر آنلاين، ۱۵ ارديبهشت ۱۳۹۹). بدين جهت برخي افراد سرشناس، تعطيلي مساجد و حرم‌ها و نماز جماعت علما و مراجع را به عنوان يك درد مطرح كردند و برگزار نشدن جلسات شب‌هاي قدر را لطمه روحي براي مردم دانستند. آنان همچنين اظهار داشتند: «برگزار نشدن مجالس - به خصوص در شب‌هاي قدر، به ويژه در جايي مثل جلسات دانشجويان در دانشگاه تهران - لطمه روحي براي جوانان است» (روزنامه همشهري، ۱۲ ارديبهشت ۱۳۹۹). و خواست قلبي مردم اين است كه مسئولين با تهيه دستورات عمل‌هاي بهداشتي، اماكن مذهبي را براي ايجاد آرامش رواني بر روي مردم باز كنند (روزنامه كيهان، ۷ ارديبهشت ۱۳۹۹، شماره ۲۲۴۵۰). اين پيامدها را در شعاعي وسيع‌تر، در زندگي مسلمانان كشورهاي اسلامي به جهت تعطيلي مناسك حج و عمره نيز مشاهده مي‌كنيم (ايكنا، ۱۴ ارديبهشت ۱۳۹۹، كد خبر: ۳۸۹۵۳۳۴). از ديده‌گاه مسلمانان سراسر جهان، تعطيلي حج موضوعي غير قابل قبول است. بدين جهت در روايات درباره عدم تعطيلي آن سفارش‌هاي زيادي صورت گرفته است؛ چنان‌كه علي عليه‌السلام در آخرين وصيت خود مي‌فرمايد: «اللّٰهُ فِي بَيْتِ رَبِّكُمْ لَا تُخْلَوْهُ مَا بَقِيْتُمْ فَإِنَّهُ إِن تُرِكَ لَمْ تُنَظَرُوا» (نهج البلاغه، نامه ۴۷)؛ «خدا را خدا

را درباره خانه پروردگارتان، تا وقتی هستید آنجا را خالی نگذارید که اگر خالی گذاشته شود، از کیفر حق مهلت نیابید».

۲. آسیب‌های اجتماعی

بی‌شک روابط زوج‌ها با حضور چند هفته‌ای یا چند ماهه اعضای خانواده در منزل به دلیل محدودیت‌های ناشی از شیوع ویروس کرونا و تعطیلی سفر، خصوصاً سفرهای زیارتی و سیاحتی، تحت تأثیر قرار خواهد گرفت. اخبار نگران‌کننده و اضطراب‌آوری که به صورت مستمر درباره تلفات کرونا از رسانه‌های رسمی پخش می‌شود و همچنین سفارش بر لزوم قرنطینه و ضرورت فاصله‌گیری اجتماعی و عدم امکان سفر یا نبود یک مکان مناسب برای تمدد اعصاب و...، باعث ناراحتی‌های عصبی و بد اخلاقی و کج خلقی‌های شدید می‌شود. برابر گزارش‌ها، در اثر همین یکنواختی و ملال‌آور بودن زندگی، تنش‌ها و اختلافات خانوادگی فزونی یافته و آمار طلاق زیاد شده است.

گزارش‌ها از چین حاکی است که با پایان محدودیت‌های اعمال شده برای مقابله با شیوع ویروس کرونا، درخواست طلاق در برخی استان‌ها افزایش چشمگیری یافت. همچنین مقامات بسیاری از کشورهایی که قرنطینه در آنها به اجرا گذاشته شده است، نگران افزایش خشونت‌های خانوادگی در این دوران هستند (یورونیوز فارسی، ۲۳ / ۰۳ / ۲۰۲۰).

پژوهش‌ها نشان داد که پریشانی روانی، فراتر از حالت طبیعی زندگی اجتماعی، در این ایام با میزان خشونت فردی در محیط خانواده و جامعه و احساس تنهایی رابطه مثبت دارد. اضطراب فراگیر ناشی از بحران کرونا بسیار بیشتر از میانگین این متغیر در حالت طبیعی است و این اضطراب فراگیر با سطح پر خاشگیری افراد به شدت رابطه مثبت، و با کیفیت رابطه خانواده و نگرش مثبت به آینده، رابطه منفی دارد. افرادی که دارای جو عاطفی مثبت در خانواده بوده‌اند تا حد زیادی اثرات پریشانی روانی بر احساس تنهایی و معناداری زندگی آنها تعدیل شده است. همچنین افرادی که سطح سلامت معنوی بالایی داشته‌اند نیز توانسته‌اند تا حد زیادی اثرات اضطراب فراگیر بر نگرش مثبت خود نسبت به آینده و کیفیت رابطه با

خانواده را کاهش دهند (ایسنا، ۸ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۹۹۰۲۰۷۰۵۰۹۱).

حضور مردم در اجتماعاتی که با انگیزه‌های معنوی برگزار می‌شود - مثل حضور در مراکز عبادی، مناسک حج و مکان‌های مقدسی مثل حرم‌های معصومین علیهم‌السلام - عامل انس و الفت میان هموعان است. حضور در اجتماع عظیم زائران و صفوف به هم فشرده نمازهای جماعت و جمعه، بیانگر این است که همه شرکت‌کنندگان به اعتدال و زندگی مسالمت‌آمیز می‌اندیشند و وحدت و یکپارچگی مسلمانان را مرهمی برای آلام خود و جامعه می‌دانند.

مراسم جهانی حج یا حرکت عظیم زائران در پیاده‌روی اربعین حضرت امام حسین علیه‌السلام عامل مهمی برای شکل‌گیری و تداوم همدلی و مهر و محبت میان مسلمانان است و نشان می‌دهد مکتب اهل بیت علیهم‌السلام در ایجاد این همدلی و صفا و صمیمیت‌ها و تقویت و ثبات‌بخشی به آن، بسیار قدرتمند است. بدین جهت پیروان همه مذاهب، که محبت خاندان پیامبر و رعایت حرمتشان را وظیفه خود می‌دانند، از این فرصت در راستای نزدیک شدن افکار و سلايق به یکدیگر بهره‌برداری، و بیداری از غفلت‌ها، آگاهی نسبت به دردهای مسلمانان، اندیشه در اصلاح امور جامعه اسلامی و در نهایت شکوه و اقتدار اجتماعی مسلمانان را پیگیری می‌کنند.

۳. آسیب‌ها و خسارت‌های مادی

صنعت گردشگری، یکی از راه‌های کسب درآمد، و عامل رونق اقتصادی کشورهاست. در این میان، کشورهای اسلامی با دیرینه و قدمت تاریخی و وجود مرکز زیارتی و تاریخی مورد احترام، سود سرشاری از گردشگری دینی عایدشان می‌شود. اما شیوع ویروس کرونا و ایجاد محدودیت‌های اجتماعی و کاهش چشمگیر سفر به مراکز مذهبی و زیارتگاه‌ها - که تعطیلی مراکز گردشگری، هتل‌ها و مهمان‌پذیرها را به دنبال داشت - خسارت بسیار سنگینی را به بار آورد. گزارش‌ها حاکی از خسارت چندمیلیارد دلاری برای اقتصاد سعودی در پی لغو سفر حجاج کشورهای مختلف به عربستان برای ادای فریضه حج تمتع به سبب پیشگیری از ویروس کروناست (ایکنا، ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۳۸۹۵۳۳۴). به گزارش گروه بین‌الملل خبرگزاری تسنیم به نقل از روزنامه الاخبار، به دلیل نگرانی از افزایش شیوع کرونا،

امسال (۱۳۹۹ شمسی، ۱۴۴۱ قمری) تنها تعداد محدودی از شهروندان عربستان سعودی می‌توانند در مراسم حج شرکت کنند که ممکن است تعداد زائران از ۱۰۰۰ نفر کمتر باشد. به دنبال این اقدام، وضعیت اقتصاد عربستان نیز بحرانی‌تر خواهد شد (خبرگزاری تسنیم، تیر ۱۳۹۹).

گردشگری دینی، سهم عمده‌ای نیز در رونق اقتصادی شهرهای زیارتی ایران دارد. با شیوع ویروس کرونا و تعطیلی حرم‌های مطهر، این شهرها آسیب جدی دیدند. رئیس اتحادیه هتلداران خراسان رضوی گفت:

اولین شهری هستیم که به خاطر شیوع ویروس کرونا و تعطیلی هتل‌ها آسیب جدی دیده است؛ به این علت که حذف زائر و گردشگر به مشهد با تعطیلی بیش از ۲۵۰ هتل، بیش از چهارصد هتل آپارتمان و تعداد زیادی مهمانسرا، زائرسرا و مسافرخانه - که برای شب عید نوروز ۱۳۹۹ خود را آماده کرده بودند - حتی با مسافران تابستانی هم قابل جبران نیست.

رئیس جامعه حرفه‌ای هتلداران خراسان رضوی از خسارت چهارصد میلیارد تومانی هتل‌ها در بازه زمانی ۳ ماهه اسفند ۹۸ تا اردیبهشت ۹۹ خبر داد و گفت: «با افزودن میزان خسارات وارد شده به تأسیسات این بخش، گردشگری خراسان رضوی در این مدت بیش از هزار میلیارد تومان خسارت دیده است» (شهرآرانیوز، اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۲۴۹۴۲۰۶؛ قدس آنلاین، ۲۲ فروردین ۱۳۹۹).

معاون گردشگری اداره کل میراث فرهنگی قم نیز گفت:

در روزهای ابتدایی شیوع کرونا، با دستور ستاد ملی مبارزه با کرونا، فعالیت تمام زیرساخت‌های گردشگری از جمله هتل‌ها، مهمان‌پذیرها، خانه مسافرها و مجتمع‌های گردشگری متوقف شد که با گذشت بیش از ۸۵ روز، تعطیلی این واحدها همچنان ادامه دارد. کرونا منجر به تعطیلی کامل ۶۱ هتل، هفتاد مهمان‌پذیر، ۱۰۸ خانه مسافر، پانزده سفره‌خانه سنتی، سی مجتمع گردشگری، ۵۹ واحد پذیرایی، ۸۸ دفتر خدمات

مسافرتی و بیکاری راهنمایان گردشگری در استان شده است (ایرنا، ۲۵ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۸۷۳۹۵).

۴. آسیب‌های اعتقادی

شیوع کرونا و تعطیلی حرم‌ها و دیگر مراکز مذهبی، بهانه‌ای شد تا فرصت‌طلبان شبهه‌های زیادی را علیه مبانی دینی و باورها و اعتقادات مردم مطرح کنند؛ از جمله اینکه چگونه است که زوار از آفاتی مانند کرونا در امان نیستند؛ حال آنکه زیارتگاه‌ها ملجأ و پناهگاه ما و جایگاه شفا گرفتن و طلب بقیه حاجات است. البته تاکنون اندیشمندان مسلمان، خصوصاً علما و اساتید حوزه علمیه قم، پاسخ‌های علمی و قانع‌کننده‌ای به این شبهه‌ها داده‌اند (خبرگزاری رسمی حوزه علمیه، ۲۸ فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۹۶۱۳۵).

راهکارها

آنچه در این مقاله به عنوان راهکار ارائه شده، دارای دو رویکرد اساسی است: اول تأکید بر ضرورت سلامت مردم و حفظ جان یکایک افراد جامعه و مقابله علمی با شیوع و گسترش ویروس کرونا، دوم تأکید بر لزوم دایر بودن مراکز فرهنگی و مذهبی، خصوصاً مساجد و زیارتگاه‌ها، و انجام مناسک حج و عمره؛ به دلیل نقشی که دایر بودن مراکز مذهبی و برگزاری جلسات ادعیه و زیارات در ارتقای حال معنوی و روحی افراد دارد. اما راهکارها عبارت‌اند از:

۱. آموزش همگانی

باید مسئولین کشور، خصوصاً متولیان بهداشت و درمان، با استفاده از رسانه‌های جمعی و همه امکانات رسانه‌ای، خصوصاً تلویزیون، آموزش عموم مردم را در دستور کار قرار دهند و چگونگی حضور در اماکن مذهبی، خصوصاً زیارتگاه‌ها، و نحوه زیارت با رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی را به مردم آموزش دهند.

رئیس کمیته فرهنگی ستاد اربعین گفت:

توجیه و آموزش مردم، در مبارزه با کرونا نقش مهمی دارد. تعطیلی صرف اماکن

مذهبی، کار درستی نیست و آن‌طور که به نظر می‌رسد، کرونا فعلاً مهار نخواهد شد. بنابراین نمی‌توان این اماکن را برای همیشه بست؛ چراکه این اقدام، مشکلاتی جبران‌ناپذیر در پی دارد (دیار آفتاب، ۱۵ اردیبهشت ۱۳۹۹).

۲. رعایت فاصله اجتماعی

لازم است پیشگیری شدید و بدون اغماض نسبت به رفتارهای خطرآفرین و انتقال‌دهنده ویروس صورت بگیرد؛ زیرا بر اساس گزارش‌ها، ارتباطات اجتماعی در حج و زیارت در طول تاریخ باعث فراگیری امراض عفونی شده و جان هزاران نفر را گرفته است؛ مانند:

- سال ۱۸۱۴ میلادی با شیوع طاعون، حدود هشت هزار نفر در حجاز از دنیا رفتند.
- سال ۱۸۳۱ میلادی، مصادف با ۱۲۴۶ قمری، شیوع وبای هندی - که به اعتقاد برخی، از هند آمده بود - در موسم حج، منجر به مرگ سه‌چهارم حاجیان شد.
- سال ۱۸۳۷ بیماری وبا در موسم حج شیوع یافت و تا سال ۱۸۴۰ ادامه داشت.
- سال ۱۸۴۶ بیماری همه‌گیر کولرا (وبا) میان حاجیان شیوع، و تا سال ۱۸۵۰ ادامه یافت و بار دیگر در سال‌های ۱۸۶۵ تا ۱۸۸۳ شیوع پیدا کرد.
- سال ۱۸۵۸ شیوع بیماری وبای شدید، موجب شد مردم از حجاز به مصر فرار کنند و مصر نیز، منطقه قرنطینه‌ای در بئر عنبر ایجاد کرد تا از شیوع وبا جلوگیری کند.
- سال ۱۸۶۴ در هر روز هزار حاجی به خاطر ابتلا به بیماری وبای خطرناک از دنیا می‌رفتند.
- سال ۱۸۷۱ نیز وبا در مدینه منوره شیوع یافت؛ تا جایی که مصر ناچار شد پزشکانی را به مدینه بفرستد و منطقه‌ای جهت قرنطینه در مکه و در راه مکه به مدینه ایجاد کند.
- سال ۱۸۹۲ بیماری همه‌گیر کولرا (وبا) همزمان با موسم حج، شیوع یافت و بسیار شدت گرفت؛ تا جایی که جنازه مردگان روی هم می‌افتاد و فرصت برای دفن آنها نبود. هرچند در عرفات نیز عده زیادی از دنیا رفتند، ولی اوج مرگ‌ومیر در منا بود (خبرگزاری رسمی حوزه علمیه، ۱۵ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۸۸۹۴۴۵).

عامل اصلی انتقال و ویروس کرونا در زمان حاضر نیز ارتباطات اجتماعی است و مراکز تجمع افراد، از جمله مساجد و زیارتگاه‌ها، می‌تواند عامل شیوع این بیماری باشد. برابر گزارش‌ها در کلیسای شینچئونجی کره جنوبی یک نفر خانم سالخورده با حضورش در سه مراسم مختلف دینی در یک روز، پنج هزار نفر را آلوده کرد. مجموعاً در کره جنوبی حدود ده هزار نفر به این بیماری مبتلا شده‌اند که نیمی از آنان از این کلیسا - که اتفاقاً کلیسای اونجلیکالی است - بودند و بسیاری از اینان خواهان عدم بستن کلیساهایشان بودند و دولت هم به دلائلی در برابر آنها کوتاه آمد و می‌آید (خبر آنلین، ۱۵ اردیبهشت ۱۳۹۹).

یکی از مهم‌ترین راه‌ها نیز اجرای دستورالعمل فاصله‌گذاری اجتماعی و لزوم رعایت آن است که این کار باید با انجام همه تمهیدات لازم و به طور کاملاً محاسبه‌شده و با رعایت همه مسائل علمی و پزشکی صورت بگیرد. بر اساس اعلام سازمان بهداشت جهانی، ویروس کرونا به جهت شیوع و انتقال سریع، بسیار خطرناک بوده و با توجه به نبود درمان و واکسن برای آن، ممکن است مدت زیادی زندگی مردم جهان را تحت تأثیر قرار دهد. بنابراین مردم باید زندگی خود را با این ویروس وفق دهند و با کرونا زندگی کنند؛ از این رو بسیار ضروری است که شیوه زندگی در شرایط کرونایی را بیاموزند (ایسنا، ۱۸ فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۹۹۰۱۱۷۰۸۹۷۰).

در روایتی آمده است که اگر مرض واگیری - مانند طاعون - در اهل مسجد دیده شد، باید کلیه اهل آن مسجد از رفتن به جای دیگر خودداری کنند؛ یعنی خود را قرنطینه نمایند: «إِذَا وَقَعَ الطَّاعُونُ فِي أَهْلِ مَسْجِدٍ فَلَيْسَ لَهُمْ أَنْ يَفْرُوا مِنْهُ إِلَّا غَيْرَهُ» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۴۳۱). در روایت دیگری به لزوم فاصله‌گذاری اجتماعی اشاره شده است؛ چنان‌که علی بن جعفر از برادرش، امام کاظم علیه السلام پرسید: «اگر وبا در جایی شیوع پیدا کند، می‌توان از آنجا گریخت (یعنی از کسانی که مبتلا هستند، فاصله گرفت)؟» امام فرمود: «بلی. تا مادامی که وبا در آن مسجدی که نماز می‌گزارد، شیوع نیافته باشد (یعنی او مبتلا نشده باشد)»: «سَأَلْتَهُ عَنِ الْوَبَاءِ يَقَعُ فِي الْأَرْضِ هَلْ يَصْلُحُ لِلرَّجُلِ أَنْ يَهْرُبَ مِنْهُ قَالَ يَهْرُبُ مِنْهُ مَا لَمْ يَقَعْ فِي مَسْجِدِهِ الَّذِي يُصَلِّي فِيهِ فَإِذَا وَقَعَ فِي

أَهْلِ مَسْجِدِهِ الَّذِي يُصَلِّي فِيهِ فَلَا يَصْلُحُ لَهُ الْهَرَبُ مِنْهُ» (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۴۳۱).

در کتاب وسائل الشیعه فصلی وجود دارد مربوط به مجاز بودن گریختن از جاهایی که وبا و طاعون در آن رواج دارد، جز در مواردی که مانند در آنجا برای کسانی مانند رزمندگان و مرزداران واجب است با عنوان «بَابُ جَوَازِ الْفِرَارِ مِنْ مَكَانِ الْوَبَاءِ وَالطَّاعُونِ إِلَّا مَعَ وَجُوبِ الْإِقَامَةِ فِيهِ كَالْمُجَاهِدِ وَالْمُرَابِطِ».

این روایات نشانگر ضرورت اتخاذ روش‌های عقلائی و عقلانی در برابر بیماری‌های واگیر است. حلبی گوید:

سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الْوَبَاءِ يَكُونُ فِي نَاحِيَةِ الْمِصْرِ - فَيَتَحَوَّلُ الرَّجُلُ إِلَى نَاحِيَةِ أُخْرَى - أَوْ يَكُونُ فِي مِصْرٍ فَيَخْرُجُ مِنْهُ إِلَى غَيْرِهِ فَقَالَ لَا بَأْسَ، إِنَّمَا نَبَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله عَنْ ذَلِكَ لِمَكَانِ رَبِيَّةٍ كَانَتْ بِحِيَالِ الْعَدُوِّ فَوَقَعَ فِيهِمُ الْوَبَاءُ فَهَرَبُوا مِنْهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله الْفَارُّ مِنْهُ كَالْفَارِّ مِنَ الرَّحْفِ كَرَاهِيَةٌ أَنْ تَخْلُسَ مَرَآئِهِمْ (حر عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۴۲۹-۴۳۰).

از امام صادق عليه السلام درباره شیوع وبا در یک منطقه معین (شاید هم سرزمین مصر) یا در هر سرزمینی پرسیدم که کسی که در آنجا ساکن است، [از ترس وبا] منطقه را ترک می‌کند. حضرت فرمودند: «اشکالی ندارد». پیامبر از این امر برای ساکنان منطقه‌ای که در برابر دشمن بود و وبا در آنجا افتاد و مردمان آن شهر گریختند، نهی کردند و فرمودند کسی که از وبا بگریزد، همچون کسی است که از مقابل دشمن گریخته باشد. این را پیامبر از آن روی گفتند که منطقه آنها [در برابر دشمن] خالی نشود.

لذا گریختن مردم در شرایط عادی از مناطقی که در آن وبا هست، منعی ندارد.

لذا از آنجا که وبا را برخی لغت‌دانان به مفهوم هر بیماری فراگیر دانسته‌اند (صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ق، ج ۱۰، ص ۴۵۱؛ مرتضی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۲۷۱؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۱۸۹)، می‌توان از این نوع روایات، جواز مقابله با بیماری‌های واگیردار را برداشت

کرد.

۳. رعایت دقیق دستورالعمل‌های بهداشتی

رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی، یکی از نکات مهم در بازگشایی مراکز دینی و مذهبی است. فضا را باید برای روان‌سازی حضور در مراکز مذهبی، خصوصاً زیارتگاه‌ها، برای استفاده عموم مهیا ساخت. با توجه به اینکه حرم‌های اهل بیت علیهم‌السلام، مساجد و هیئت‌ها مکان‌های معنوی برای رفع نیازهای روحی مردم هستند و این نیاز در دوران‌های خاصی، مثل ماه محرم و ماه رمضان، بیش از پیش محسوس است، بازگشایی آنها در راستای مطالبات مردم است. از طرفی چون این اماکن دارای ازدحام جمعیت است، لازم است جهت جلوگیری از شیوع مجدد کرونا و سوءاستفاده برخی افراد فرصت‌طلب برای انتقاد و تشویش اذهان مردم، دستورالعمل‌های بهداشتی در بازگشایی این مراکز به صورت قاطع و دقیق اجرا شود.

همان‌طور که شاهد هستیم، پس از شیوع کرونا، زمان‌هایی که دستورالعمل‌ها بهتر رعایت شد و آمار ابتلا و مرگ‌ومیر کاهش یافت، نمازهای جمعه مجدداً برگزار گردید و مساجد و برخی دیگر از مراکز فرهنگی و مذهبی فعالیت خود را آغاز کردند.

فرصت‌ها

شیوع این ویروس در برخی کشورها، از جمله کشور ما، آثار مثبت فراوانی نیز در پی داشت و مردم ایران، به گفته رهبر معظم انقلاب، در زمان کرونا خوش درخشیدند (خبرگزاری تسنیم، ۲۱ فروردین ۱۳۹۹). همچنین خصلت‌هایی مانند همدلی و کمک به هم‌نوعان، احساس نیاز به طبیعت و محیط زیست پاک و سالم، برنامه‌ریزی برای زندگی مشترک با همسر و فرزندان، کوشش برای نشاط اجتماعی و شاد کردن دیگران، شکوفایی خلاقیت، انجام تحقیقات علمی و اختراع انواع دستگاه‌ها برای مقابله با ویروس کرونا پس از شیوع کرونا در ایران به شدت افزایش یافت.

۱. فرصت‌های فرهنگی

گرچه شیوع این ویروس یک بلای خانمانسوز، و عامل مرگ صدها هزار انسان در سراسر جهان است، اما در عین حال زمینه مناسبی برای ترویج امور اخلاقی و معنوی در ابعاد منطقه‌ای و جهانی است که می‌توان با استفاده از فضای معنوی مساجد و زیارتگاه‌ها، تعالیم عالی و ارزشمند دینی را به صورتی که ذکر می‌شود ترویج کرد:

الف) جامعه بشری با شیوع کرونا آموخت که پیشگیری از آلودگی‌ها مهم‌ترین عامل نجات انسان است؛ همان‌گونه که دستورات اخلاقی دین، ورع و پرهیزکاری را به ما یادآور شده است.

ب) منشأ پیدایش این ویروس چه حیوان باشد (از جمله خفاش) یا عامل دیگر، برای بشر روشن شد که بی‌مبالاتی در خوردن و آشامیدن، پیامدهای زیانباری برای انسان دارد و این، مهر تأییدی بر تعالیم دینی است که لزوم پابندی بر حلال و حرام‌ها را به جامعه بشری ارائه داده است.

ج) با گسترش این ویروس، مردم دنیا از هر مسلک و دین و آیینی حتی لائیک‌ترین جوامع، خود را محتاج به امداد الهی دانستند و ضمن برگزاری جلسات دعا و استغاثه، با اضطراب تمام، رفع این گرفتاری را از خداوند خواستند. بنابراین زمینه‌ای است برای یادآوری حکمت قرآنی که خداوند متعال می‌فرماید: ﴿فَأَخَذْنَا هُمْ بِالْأَسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ﴾ (انعام: ۴۲)؛ «پس آنان را به تهیدستی و سختی و رنج و بیماری دچار کردیم. باشد که در پیشگاه ما فروتنی و زاری کنند».

کرونا نیاز درونی بشر به معنویت را نشان داد و پساکرونا نیز می‌تواند به عنوان دوران عمق‌بخشی به باورهای دینی به شمار آید. این پدیده فرصت بسیار ذی‌قیمتی در اختیار کانون‌های دینی قرار داد و مردم را با حقایق معنوی، که اسلام مبشر آن است، آشنا ساخت (خبرگزاری شبستان، ۱ تیرماه ۱۳۹۹، کد خبر: ۹۴۰۷۳۵).

د) همه سلاح‌ها - حتی قدرتمندترین آنها، مثل سلاح‌های اتمی و میکروبی - نیز در مقابله

با این ویروس عاجز شدند و کبر و غرور ناشی از قدرت مادی و تسلیحاتی مستکبرین دنیا به هیچ انگاشته شد. این ویروس، با همه کوچکیش، تمام دنیا را تکان داد و باعث لغو بسیاری از جلسات مهم در دنیا حتی سازمان ملل، رکود شدید اقتصادی، کاهش فروش نفت، افت شاخص بورس‌های بین‌المللی و... گردید و روشن شد که ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾. (بقره: ۲۰ و ۱۰۶ و ۱۰۹) بنابراین می‌توان از این فرصت برای تبیین ارزش‌های معنوی در خصوص لزوم دوری از کبر و غرور و منیت و خودپسندی بهره برد و قدرت خدا را یادآور شد.

ه) فراگیری این ویروس، موجب برملا شدن باطن ادعاهای حقوق بشری و انسان‌دوستی غربی‌ها شد. دیدیم که چگونه ماسک خریداری شده دیگر کشورها را با زور از چنگ آنها در آوردند و با دادن پول بیشتر آن را تصاحب کردند؛ در حالی که می‌دیدند مردم همان کشورها مثل گل، پرپر می‌شوند. در برخی از کشورها صراحتاً گفتند سالمندان را رها کنید تا بمیرند. برخی کشورها از دادن دارو به دیگر کشورهای درگیر کرونا، از جمله ایران، خودداری کردند و بدین وسیله دروغ بودن ادعاهای انسان دوستی و طرفداری از حقوق بشر غربی‌ها برملا شد. (و) با شیوع کرونا همه مردم دنیا متوجه شدند که یکی از راه‌های شیوع ویروس، ارتباط‌های جسمانی با دیگران است. این می‌تواند یادآور تعالیم اخلاقی و اجتماعی دین باشد که می‌گوید در روابط با دیگران، خصوصاً بین زن و مرد اجنبی، باید یک حریمی وجود داشته باشد؛ و گرنه آلودگی‌های ناشی از بی‌عفتی و بی‌غیرتی، خانواده‌ها و سپس سلامت جامعه جهانی را با مشکل مواجه می‌سازد؛ همچنان‌که امراض خطرناکی مثل ایدز و... نیز از پیامدهای ارتباطات غیر متعارف است.

ز) با شیوع کرونا همه مردم دنیا متوجه شدند که باید از محیط‌های آلوده اجتناب کرد. این مطلب نیز یادآور حکیمانه بودن تعالیم دین اسلام است که حضور در محیط‌های آلوده به امور ضد اخلاقی - مانند پارتی‌ها و مجالس مختلط و... - را ممنوع اعلام داشته و آن را برای سلامت انسان، مضر قلمداد کرده است.

ح) با شیوع کرونا همه مردم دنیا متوجه شدند که بی‌نظمی اجتماعی و قانون‌گریزی

آسیب‌زاست. بنابراین هر کشوری که مردمش به قوانین و دستورالعمل‌ها توجه کردند و از نظم حاکم پیروی کردند، خیلی زودتر و با هزینه و تلفات کمتری این ویروس را جمع کردند؛ از این رو مولای متقیان علی علیه السلام فرمود: «اوصیکم بتقوی الله و نظم امرکم» (نهج البلاغه، نامه ۴۷).

ط) با شیوع کرونا در ایران، موجی از همدلی و نوع‌دوستی و روحیه کمک و مدد‌رسانی به بیماران برای مقابله با کرونا به وجود آمد و سیل مساعدت‌های مالی و انفاق به وسیله برگزاری رزمایش‌های کمک مؤمنانه در سراسر کشور، بشردوستی و قدرت دین را در بسیج مردمی نشان داد. با این رخداد در ایران شاهد حضور گروه‌های داوطلب هلال احمر، ارتش، نیروهای داوطلب بسیجی و طلاب و... در عرصه خدمت به مردم در بیمارستان‌ها و ضد عفونی کردن مناطق مختلف و همچنین تولید و پخش رایگان مواد ضد عفونی، ماسک و دستکش میان مردم بودیم که با اخلاص تمام و بدون هیچ چشم‌داشتی به میدان آمدند و به پرستاری از بیماران، تغسیل و تکفین جانباختگان و ضد عفونی و گندزدایی معابر و خیابان‌ها و خودروها پرداختند.

این حرکت‌ها در واقع جلوه عینی و عملی آیات قرآن و سخنان حضرات معصومین علیهم السلام را در مواسات، انفاق و تعاون و همیاری به همکیشان و هم‌میهنان به نمایش گذاشت و نشان داد وقتی اوضاع بحرانی می‌شود، مردم، هم‌وظیفه‌شناس می‌شوند، هم‌دقت عمل و خلاقیتشان بالا می‌رود و هم تا حد گذشتن از جان، فداکاری و ایثار می‌کنند؛ به ویژه در خصوص همدردی نسبت به هموطنان، این شکفتگی به گونه‌ای به منصفه ظهور می‌رسد که گویی جامعه به یک «پیکر واحد» تبدیل شده است (خبر آنلاین، ۱۵ اردیبهشت ۱۳۹۹؛ ایسنا، ۲۷ فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۹۹۰۱۲۷۱۵۶۶۱؛ ایرنا، ۲۲ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۸۳۳۱۴).

این اتفاقات در حالی در ایران رخ داد که با شدیدترین تحریم‌ها، حتی تحریم مواد غذایی و دارویی قدرت‌های مدعی حقوق بشر، مواجه است؛ ولی در خود آن کشورهای قدرتمند، مردم بر سر دستکش و دستمال توالت با هم می‌جنگیدند و صحنه‌های دلخراشی را به نمایش

می گذاشتند (مشرق نیوز، ۲۵ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۱۰۵۱۸۵۹؛ باشگاه خبرنگاران جوان، ۱۹ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۷۲۷۴۰۵۴؛ نسیم آنلاین، ۲۱ فروردین ۱۳۹۹).

۲. اقتصادی و اجتماعی

همان گونه که تعطیلی حرم های مطهر باعث رکود اقتصادی و کاهش شدید درآمد مردم شهرهای زیارتی شد، دایر شدن سفر و باز شدن حرم های مطهر نیز می تواند عامل رونق اقتصادی و تعامل مثبت مسلمانان با یکدیگر شود. بر اساس گزارش های رسمی، در سال ۹۸ بیش از ۳۴ میلیون زائر در مدت نه ماه به مشهد مقدس مشرف شدند که از این تعداد، تعداد ۷/۳۰۰/۶۶۹ زائر از طریق سیستم حمل و نقل عمومی جاده ای، و تعداد ۵/۷۰۷/۶۶۴ زائر در قالب ۱۰/۰۸۱ رام قطار از طریق سیستم حمل و نقل ریلی سفر کردند (تسنیم، دیماه ۱۳۹۸، خراسان رضوی).

آستان قدس رضوی در طول سال، به طور میانگین، پذیرای سی میلیون زائر ایرانی و غیر ایرانی است. بخش قابل توجهی از زائران غیر ایرانی، برادران و خواهران عراقی هستند که برای اجرای برنامه های مخصوص آنها، یکی از صحن ها و رواق ها به آنها اختصاص داده شده است (ایسنا، ۳۱ فروردین ۱۳۹۸، کد خبر: ۹۸۰۱۳۱۱۳۶۹۸).

۳. زیارت از راه دور و اعمال جایگزین

یکی از راه های انجام زیارت اعتاب مقدسه - که می توان به عنوان یک راهکار تقویت بنیان های معنوی، در جهت مقابله با کرونا روی آن تکیه کرد - زیارت از راه دور است که در کتب دعا و زیارت و در روایات اهل بیت علیهم السلام به صورت پررنگ مطرح گردیده و به منزله زیارت واقعی، و دارای اجر دانسته شده است؛ از این رو سدید گوید:

امام صادق علیه السلام به من فرمود: «ای سدید، هر روز به زیارت قبر امام حسین علیه السلام می روی؟»
گفتم: «نه، فدایت شوم». فرمود: «چه جفایی می کنی! آیا در هر ماه زیارت می کنی؟»
گفتم: «نه». فرمود: «در هر سال یک بار به زیارت می روی؟» گفتم: «به همین گونه است». فرمود: «ای سدید، چقدر نسبت به امام حسین علیه السلام روی گردان و بی اعتنا هستی؟!»

آیا نمی‌دانی که خدای تعالی را هزار هزار فرشته گردآلود و موی پریشان است که بر حسین علیه السلام می‌گیرند و پیوسته زیارت می‌کنند و خسته نمی‌شوند؟! چه می‌شود که تو هفته‌ای پنج بار یا هر روز به زیارت امام حسین علیه السلام بروی؟» گفتم: «فدایت شوم، میان من و قبر او فرسخ‌ها فاصله است». فرمود: «بر بام خانه برو و به جانب راست و چپ بنگر و سپس سر خود را به سوی آسمان کن و پس از آن به سوی قبر آن حضرت توجه کن و بگو: السلام عليك يا ابا عبدالله، السلام عليك و رحمة الله و برکاته. در این صورت، این عمل برای تو یک زیارت محسوب خواهد شد و هر زیارتی ثواب یک حج و یک عمره دارد». پس از آن، من در هر ماه گاهی بیست بار این کار را انجام می‌دادم (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۵۹۹).

در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام آمده است که هر کس قصد زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علی علیه السلام و حضرت فاطمه زهرا علیها السلام و امام حسن و امام حسین و دیگر حجت‌های الهی علیهم السلام را دارد، در روز جمعه غسل کند و لباس پاکیزه بپوشد و به صحرا برود و چهار رکعت نماز بخواند و پس از آن به سوی قبله بایستد و این زیارت را بخواند... (متن این زیارت را مرحوم شیخ طوسی به طور کامل نقل کرده است) (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۲۸۹).

درباره استلام حجرالاسود نیز - که مستحب است، انسان حجر را ببوسد و لمس کند - آمده است که هنگام ازدحام جمعیت، بهتر است از راه دور با دست به حجرالاسود اشاره کند. همچنین از افراد مریض، سالمند و ناتوان خواسته شده است، لمس کردن و بوسیدن حجر را با اشاره دست از راه دور انجام دهند (کلینی، ۱۳۸۹ق، ج ۴، ص ۴۰۵). در روایاتی نیز تأکید شده است که صلوات و سلام به رسول خدا از راه دور، به آن حضرت می‌رسد و همان ثواب زیارت را دارد (کلینی، ۱۳۸۹ق، ج ۴، ص ۵۵۳ - ۵۵۲ و ۵۷۵؛ ابن قولویه، ۱۳۵۶ش، ص ۱۲ و ۱۹۸).

خوشبختانه با وجود ارتباطات رسانه‌ای - اعم از رادیو و تلویزیون - که به صورت زنده در حرم معصومین علیهم السلام با زائران ارتباط برقرار می‌کنند؛ می‌توان احساس حضور کرد و سلام داد.

پیشنهاد می‌شود از طرف رسانه‌های دیداری و شنیداری، کسانی در حرم‌های مطهر مشهد، قم، عتبات عالیات عراق و حرم حضرت زینب و حضرت رقیه در دمشق حضور داشته باشند و با اطلاع‌رسانی و نوبت‌دهی قبلی، مسلمانان از سراسر جهان، خصوصاً ایران، تماس بگیرند و زیارت را به صورت زنده رادیویی یا تلفنی و تلویزیونی انجام دهند. این می‌تواند فرصت مناسبی برای ترویج معنویت در فضای جامعه، و همچنین تقویت حس علاقه به اهل بیت علیهم‌السلام باشد و نه تنها بحران کرونا، که هیچ بحران دیگری نمی‌تواند این حس را تحت‌الشعاع قرار دهد.

حتی در زمان‌های عادی (زمان غیر کرونایی) نیز زیارت، منحصر در حضور فیزیکی و جسمی نیست؛ چنان‌که امام کاظم علیه‌السلام فرمود:

مَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَصِلَنَا فَلْيَصِلْ فَقَرَاءَ شِيعَتِنَا وَ مَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَزُورَ قُبُورَنَا فَلْيَزُورْ قُبُورَ صُلَحَاءِ إِخْوَانِنَا (کلینی، ۱۳۸۹ق، ج ۴، ص ۶۰؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۱۱۱).

کسی که نمی‌تواند با ما دیدار کند، باید به دیدار فقیران شیعه برود و هر که نمی‌تواند قبور ما را زیارت کند، باید به زیارت قبرهای برداران صالح ما برود.

منطق روایت این است که گاهی توان دیدار و زیارت حضوری ائمه وجود ندارد و برای این دوره، جایگزینی قرار داده شده است. این جایگزین «دیدار و رسیدگی به شیعیان فقیر» و نیز «زیارت قبر افراد صالح» است. بر این اساس در وضعیت فعلی نیز - که به جهت ملاحظات بهداشتی، استطاعت ما برای زیارت از بین رفته - وظیفه ماست که به فقرای جامعه و نیازمندان رسیدگی کنیم.

تاجری که در این ایام سرمایه خود را به درمان بیماران اختصاص می‌دهد، پزشکی که سرمایه علمی و حتی سرمایه جان خود را در مسیر پیشگیری یا درمان فدا می‌کند، همگی در مسیری گام برمی‌دارند که از منظر امام موسی بن جعفر علیه‌السلام، مسیر جایگزین زیارت و عرض اردات حضوری به اهل بیت علیهم‌السلام در این ایام است.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، موضوع آسیب‌های کرونا در زمینه حج و زیارت، راهکارهای مقابله با آن و همچنین فرصت‌های به دست آمده در زمان شیوع کرونا بررسی شد. بر اساس گزارش‌های مستند از دیدگاه صاحب‌نظران، به دست آمد که حضور در اماکن مذهبی و زیارتگاه‌ها و شرکت و استفاده از برنامه‌های معنوی مثل ادعیه و مدح و مرثیه معصومین علیهم‌السلام، یکی از زنجیره‌های سلامت روحی و روانی، و عامل کاهنده آلام فردی و اجتماعی است. همچنین تعطیل نمودن مراکز مذهبی، نه تنها کمکی به کاهش ویروس کرونا نکرده، بلکه عامل تشدید فشارهای مختلف روانی و اجتماعی است. اما در بخش راهکارها، تأکید شد که باز بودن مراکز مذهبی، مستلزم اراده جدی در خصوص بکارگیری و اجرای دستورالعمل‌های اعلام شده از طرف ستاد ملی مبارزه با کرونا و متولیان بهداشتی است؛ زیرا بر حسب وظیفه دینی، حفظ جان انسان‌ها از واجبات و تکالیف مهم شرعی است که در صورت تضمین سلامت، می‌توان از شیوع کرونا فرصتی برای ارائه تعالیم اخلاقی و معنوی دین نیز بهره برد.

منابع

۱. ابن قولویه، جعفر بن محمد، کامل الزیارات، محقق/مصحح: امینی، عبد الحسین، ناشر: دار المرتضویة، مکان چاپ: نجف اشرف، ۱۳۵۶ش، نوبت چاپ: اول.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، محقق/مصحح: میر دامادی، جمال الدین، دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴ق، چاپ: سوم.
۳. حر عاملی، محمد بن حسن (م. ۱۱۰۴ق.)، وسائل الشیعة: قم، مؤسسه آل البيت.
۴. سامانی، سید محمود، «مقاله تبیینی از تعطیلی حج از صفویه تا انقلاب اسلامی ایران»، میقات حج شماره ۱۰۳، بهار ۱۳۹۷، ص ۱۱۷-۱۳۳.
۵. شریف رضی، محمد بن الحسین، نهج البلاغة، (۱۳۶۹ش)، تحقیق: السید کاظم المحمّدی و محمد الدشتی، انتشارات الإمام علی (ع) - قم، الطبعة الثانية.
۶. شیخ صدوق، محمد بن علی (ت ۳۸۱ق.)، ۱۴۱۳ق، من لا یحضره الفقیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم.
۷. صاحب بن عباد، إسماعیل بن عباد (ت ۳۸۵ق.)، المحيط فی اللغة، تحقیق: محمد حسن آل یاسین، عالم الکتب - بیروت، الطبعة الأولى ۱۴۱۴ق.
۸. طوسی، محمد بن الحسن، (۱۴۰۷ق.)، تهذیب الأحکام، تحقیق خراسان، مصحح: خراسان، حسن الموسوی، دار الکتب الإسلامیه، تهران.
۹. _____، مصباح المتهدد و سلاح المتعبد، تصحیح: اسماعیل انصاری زنجانی، اعداد: علی اصغر مروارید، بیروت، مؤسسه فقه الشیعة، ۱۴۱۱ق.
۱۰. عسکری، حسن، پژوهشکده باقر العلوم، دانشنامه پژوهه، مقاله «راههای رسیدن به آرامش روانی از نگاه قرآن»، ۱۱ دیماه ۱۳۹۶ش.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، (۳۸۹ق.)، الکافی، تحقیق: علی أكبر الغفاری، دار الکتب الإسلامیة

– طهران، الطبعة الثانية.

۱۲. مرتضی زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، متوفی ۱۲۰۵ق، محقق / مصحح: علی، هلالی و سیری، علی، دارالفکر، بیروت، ۱۴۱۴ق.

پایگاه‌های خبری

ایکنا، اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۳۸۸۶۱۳۱،

باشگاه خبرنگاران جوان، بهمن ۱۳۹۶، کد خبر: ۶۴۳۴۸۷۵.

ایرنا، اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۷۱۹۱۹،

ایسنا، ۸ اردیبهشت ۱۳۹۹ کد خبر: ۹۹۰۲۰۷۰۵۰۹۱.

عصر ایران، ۱۰ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر ۷۱۶۳۵۷،

ایرنا، فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۳۵۲۰۰.

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، ارتباط تصویری با ستاد ملی مبارزه با کرونا
۲۱ اردیبهشت ۱۳۹۹.

جامعه خبری تحلیلی الف، ۸ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر ۳۹۸۱۲۰۷۱۷۰.

دیار آفتاب، پایگاه خبری استان مرکزی، ۱۵ اردیبهشت ۱۳۹۹.

روزنامه دنیای اقتصاد اسفند ۱۳۹۸ شماره خبر: ۳۶۳۷۱۱۰.

مشرق، ۲۷ فروردین ۱۳۹۹، کد خبر ۱۰۶۲۰۵۲.

مشرق، ۱۵ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر ۱۰۴۸۸۷۳.

خبر آنلاین، ۲ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر ۱۳۷۹۳۳۰

سایت یورونیوز فارسی، ۲۷/۰۲/۲۰۲۰.

خبر آنلاین ۱۵ اردیبهشت ۱۳۹۹.

روزنامه همشهری، ۱۲ اردیبهشت ۱۳۹۹.

روزنامه کیهان، ۷ اردیبهشت ۱۳۹۹، شماره ۲۲۴۵۰.

ایکنا ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۹ کد خبر: ۳۸۹۵۳۳۴.

- خبرگزاری تسنیم، تیر ۱۳۹۹).
- شهرآرانیوز، اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۲۴۹۴۲۰۶
- قدس آنلاین، ۲۲ فروردین ۱۳۹۹).
- ایرنا، ۲۵ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۸۷۳۹۵).
- خبرگزاری رسمی حوزه علمیه ۲۸ فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۹۶۱۳۵).
- خبرگزاری رسمی حوزه علمیه، ۱۵ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۸۱۹۴۴۵).
- ایسنا ۱۸ فروردین ۱۳۹۹ کد خبر: ۹۹۰۱۱۷۰۸۹۷۰).
- خبرگزاری تسنیم، ۲۱ فروردین ۱۳۹۹)
- خبرگزاری شبستان، ۱ تیر ماه ۱۳۹۹، کد خبر ۹۴۰۷۳۵).
- ایسنا، ۲۷ فروردین ۱۳۹۹، کد خبر: ۹۹۰۱۲۷۱۵۶۶۱).
- ایرنا، ۲۲ اردیبهشت ۱۳۹۹، کد خبر: ۸۳۷۸۳۳۱۴).
- مشرق نیوز، ۲۵ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر ۱۰۵۱۸۵۹)
- باشگاه خبرنگاران جوان، ۱۹ اسفند ۱۳۹۸، کد خبر: ۷۲۷۴۰۵۴)
- نسیم آنلاین ۲۱ فروردین ۱۳۹۹).
- تسنیم، دیماه ۱۳۹۸، استانها، خراسان رضوی).
- یسنا، ۳۱ فروردین ۱۳۹۸، کد خبر: ۹۸۰۱۳۱۱۳۶۹۸).

